

Zitierhinweis

Svoboda, David: Rezension über: Grzegorz Motyka, Volyň 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika, Praha: Academia, 2018, in: Slovanský přehled, 107 (2021), 1, S. 201-211, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/08f4f2cea84a474292e6af7bafa3ce52>

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

RECENZE

Grzegorz MOTYKA,

Volyně 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika,

Praha, Academia 2018, 230 s.,

ISBN 978-80-200-2857-0.

Již v části poválečné prokomunistické publicistiky, zveličující v souladu s prosovětským vektorem československé politiky hrozbu ukrajinského nacionalismu, jenž zasahoval svými aktivitami na území ČSR, se přinejmenším v jednom případě vyskytl nemotorný slovní tvar „Volyňsko“. Každý poukaz na etnické násilnosti spjaté s minulostí Ukrajinské povstalecké armády (UPA), jež v regionu vystupovala jako vyzyvatel expandujícího stalinismu, byl ale jen vzácnou odbočkou od obligátního spílání „banderovců“ za jejich domnělou kolaboraci s nacisty a zavilé nepřátelství k sovětské moci. Polsko-ukrajinské soupeření bylo po roce 1945 v podobných rozkladech bráno na vědomí jen mlhavě a bez pohnutí, dominující ideologie oné doby naopak antikomunistická podzemí obou národů, Poláků a Ukrajinců, směšovala a stavěla na společný pranýř.

Od těch dob se české a všeobecně středoevropské povědomí o Volyni posunulo k nepoznání a tento původně geografický pojem se stal kódem označujícím osudnou kulminaci ukrajinské nenávisti k polské identitě, v němž UPA sehrála hlavní roli. „Volyň“ jako pojem nabyla na aktuálnosti po bouřlivých ukrajinských událostech roku 2014. „Řádění banderovců“ ožilo v podání sociálních sítí, posloužilo dobře antiukrajinské obsesi ruských propagandistů ve vysoké geopolitické hře Moskvy, ale právě tak bylo aktualizováno novým národovectvím, charakterizujícím Polsko Jarosława Kaczyńskiego.

Každá z knih uznávaného polského historika Grzegorze Motyky jako předního specialisty na problematiku ukrajinského nacionalismu nesla v jisté míře pečeti atmosféry, v níž se polská postkomunistická společnost vyrovnávala s traumatickými historickými milníky, jejichž současné interpretace určují vztahy Polska k souse-

dům. Motyka dlouhá léta platil u polské nacionalistické pravice, pokud jde o obranu „národní cti“, za pramálo spolehlivého autora. Byl to přece on, kdo v rovině polsko-ukrajinského historického porozumění ovlivňoval společenské nálady, nikoli naopak. Jeho zatím poslední, zde recenzovaná kniha, jež se jako zatím jediná dočkala českého překladu, je explicitním shrnutím autorových pohledů na kapitoly společné historie, jejíž devastační potenciál se projevil v nejvyšší úrovni vztahů mezi Varšavou a Kyjevem. To již v době, kdy se Polsko z dlouholetého „advokáta“ Ukrajiny proměnilo v jejího „žalobce“ – jak zní jedno výstižné publicistické podobenství o nedávné proměně vzájemných vztahů.

Motyka do zjištěné atmosféry promluvil hlasem vědecké střídmosti, avšak vášně nekonejší, ale ani srdnatě neprovokuje. Ač nechci tvrdit, že by jeho práce byla konjunkturní (ve všem podstatném ji nakonec předznamenala již jeho monografie *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła“. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947* z roku 2011), její vyznění je v jednom podstatném bodu ve shodě se základním tvrzením současné polské konzervativní vlny, jež bojovníky UPA, glorifikované na pomádkanovské Ukrajině zákonodárnými akty, označuje za pachatele genocidy na polském etniku. Svou fundovaností se Motykova *Wołyń 1943* vymyká ze záplavy čtiva zaujímajícího vůči ukrajinskému nacionalistickému odboji vyhocená stanoviska a šitěho na míru veřejnému vkusu za vlády strany Právo a spravedlnost. Přesto v Motykových závěrech mohou iniciátoři „antibanderovské“ rezoluce přijaté Sejmem v roce 2016 najít podpůrnou expertizu, která utvrzuje Poláky v tom, že kromě Stalina a Hitlera jim ve 20. století úděl obětí genocidy přichystali i ukrajinští nacionalisté (o „etnické čistce se znaky genocidy“ hovořila sejmová rezoluce v éře Občanské platformy už v roce 2013). Účinek jeho knihy bude nemalý i u nás, neboť co do poznání této drastické podkapitoly druhé světové války je částí české společnosti dlouhodobě bližší hledisko polských nacionalistů s jejich polonocentrickou martyrologií a přejatým jazykem holokaustu, který tragédii volyňských a haličských Poláků opatřil označením „Zagłada“ a razí i příbuznou terminologii („Spravedliví Kresťáci“), jež k českému čtenáři promlouvá i z překladu knihy Witolda Szablowského *Spravedliví zrádci. Sousédé z Wołyń* (česky vyšla v roce 2018).

Motyka v jedné z úvodních částí knihy *Když slyšíte slovo Wołyń* srozumitelně shrnuje základní póly debaty točící se kolem volyňských masakrů. Vlivný hlas na polské straně nachází příčinu abnormální krutosti, jíž se vraždění vyznačovalo, v samotném „kulturním kódu“ (tolik Motykova rekapitulace) Ukrajinců. V průvodních jevech antipolské akce UPA se podle nich pouze probudil dávný duch novověkých kozáckých a hajdamáckých vzpour s jejich živočišnou krutostí. Ideologie

Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) tak byla jen lektvarem z těchto etnokulturních přísad, vyjádřením ukrajinského národního naturelu (viz s. 15).

Ukrajinský pohled se oproti tomu v obraně uchyluje k obracení znamének: volyňské události vysvětluje jako násilnou reakci dlouhodobě utlačovaného ukrajinského rolnictva, majícího v živé paměti křivdy meziválečného polského panství (s. 18). Vraždění polského elementu je v této apologii, charakterizující převládající ukrajinskou optiku na bolestnou kapitolu, podáno jako bezmála fyzikální reakce na předešlé podněty. Odpovědnost je přenesena z úzce „partajní“ (OUN a UPA) platformy na sociální celek (rolnictvo) v celém jeho rozsahu – ba podle protagonistů tohoto narativu to byla tato živelná vlna, za niž pouze UPA v zastoupení jednala. Slovo „tragédie“, k němuž se dnes ukrajinská národotvorná historiografie při popisu tohoto zločinu UPA běžně uchyluje (tragédie, jak známo, nejsou „páchaný“; prostě se „přihodí“), má podtrhovat tento ráz nevyhnutelnosti a implicitně umenšit ukrajinskou vinu – přesněji řečeno otázku viny v tomto rozsáhlém povzdechu rozmělnit, což nám mimoděk staví před oči analogicky pramálo důstojný český přístup k vyhnání německého obyvatelstva z poválečné ČSR. Avšak ukrajinský „alibismus“ měl v podání ukrajinských řeckokatolických duchovních i důstojnější zastoupení, vyjádřené známým „Odpouštíme a prosíme o odpuštění“. Také zde je patrný tolik kritizovaný motiv symetrie vin, jenž v některých případech na Ukrajině ústí i v přesvědčení o genocidě dvojí – vzájemné: UPA vraždila Poláky a Armia krajowa (AK) se měla podle tohoto pojetí dopouštět téhož na Ukrajincích.

Motyka má pravdu, když ironicky píše, že podle takto konstruovaného příběhu by spáchané činy měly vysvětlovat jejich polské oběti, nikoli ukrajinští pachatelé (s. 20), a strefuje se do černého tvrzení, že na pozadí obou protichůdných výkladů se rýsuje přesvědčení o dějinné nutnosti toho, co se stalo, jejímž nositelem je celá sociální skupina, rolnictvo, ať již vedená zakořeněným barbarstvím či touhou po spravedlnosti (což jsou dvě strany téže mince), nikoli plán realizovaný organizovanou politickou složkou, jíž byla UPA. Soudí, že tyto názory se upínají na způsob, jímž byla většina tehdejších vražd spáchána – za pomoci vidlí, kos a jiného zemědělského náčiní –, což vyvolává asociace s autentickým vesnickým povstáním. Ve skutečnosti – a to je nosná teze knihy – vidí za vším uvažující hybatele, kteří místní obyvatelstvo vmanipulovali do role pěšáků ve svém scénáři tak, aby byl genocidní záměr zastřen iluzí masového hnutí (s. 22). Kniha *Volyň 1943* má o viníkově a cestě ke zločinu jasno: byla jím avantgarda ukrajinského boje za nezávislost (OUN), v níž zločinný úmysl uzrával od předválečných let.

Motyka analyzuje průlomovou teoretickou práci, která se zrodila v prostředí ukrajinského integrálního nacionalismu, a má ji za manuál budoucí genocidy, jímž se aktiv UPA později nechal bezprostředně inspirovat. Byla jí *Ukrajinská vojenská doktrína* z pera Mychajla Kolodzinského, jenž během svého výcvikového pobytu v Mussoliniho Itálii skončil v internaci na Liparských ostrovech a časem na Sicílii. V těchto dobách (snad v roce 1937) zde Kolodzinský sepsal své věhlasné dílo. Kolodzinský se svými druhy sdílel místo svého nedobrovolného pobytu s chorvatskými ustašovci, které s italským fašistickým režimem pojilo pro změnu antijugoslávské zaujetí, a Motyka usuzuje, že prostřednictvím vzájemných diskusí mezi oběma skupinami pronikly názory ustašovců do vědomí členů OUN (s. 29, 139). Kolodzinského práce chtěla být kanonickým manuálem národně osvobozené revoluce, prostoupeným apokalyptickým jazykem, v němž byla přítomnost polského živilu na sporných územích ztotožněna s živou silou protivníka. Jinými slovy, s polskými civilisty mělo takto projektované povstání zacházet jako se zástupci polského státu – s domyslitelnými důsledky. Právě polským osídlením totiž Varšava zdůvodňovala na sklonku první světové války svůj nárok na ukrajinská území. Ukrajinské ozbrojené vystoupení coby „sopka, v níž shoří vše nepřátelské – mrtvé i živé“ (s. 31), mělo ukrajinské masy pohnout k vyvražďování nepřátelských etnik s Poláky v čele. Svým předpokladem, že Kolodzinského imaginaci obohatila právě analogická nenávisť ustašovců k Srbům, s níž se teoretik mohl během italské internace seznámit, a také domněnkou, že *Doktrína* byla nacionalisty hojně čtena a souhlasně přijímána, Motyka dokládá dlouhodobý rozmysl nacionalistů spáchat na Polácích genocidu.

Volyně 1943 je dílo bilanční a v porovnání s dosavadními monografiemi polského historika se spokojuje se stručným a shrnujícím jazykem. Motykův styl, vždy vědecky věcný a bez nadbytečných odboček, nyní nepoučenému českému čtenáři předává obraz složité problematiky vztahu dvou národů zhuštěný do konečných tezí. S nadsázkou bychom mohli říci, že úvod a trest zůstaly v Motykových předešlých dílech a nyní máme co do činění se závěrem, nadto formulovaným v jistém smyslu mnohem jednoznačněji a směrem k UPA neúprosněji, než jak bylo běžné u jeho předešlých knih. Například v liberálních kruzích tolik proklínaný Volodymyr Vjatrovyč má ve svém tvrzení, že Kolodzinského traktát netvořil v prostředí OUN žádný závazný kánon, také podporu předního znalce ideologie ukrajinského integrálního nacionalismu Oleksandra Zajceva. Je to paradoxní s ohledem na to, že právě Zajcev prosadil s ohledem na jevovou podobnost obou skupin termín „ustašismus“: učinil tak však s důrazem na původně nevládní status obou hnutí (jen OUN zůstal souběhem historických okolností souzen natrvalo).

Pokud například Kolodzinského recepturu porovnáme s dokumentem banderovské OUN z jara 1941, nesoucí název *Boj a činnost OUN v době války*, který se jí v blízkosti historické chvíle významově přibližoval nejvíce, uvidíme, že se od Kolodzinského paličských vizí odchyloval. Jestliže Kolodzinskij proponoval zběsilé ničení veškerých stop koloniální nadvlády, i kdyby kvůli tomu Ukrajinci měli hladovět, jeho nástupci již dbali o to, aby se zamezilo drancování i jakékoli poškozování. Také apokalyptický moment v druhém bojovém manuálu nebyl zdaleka tak zdůrazněn.

Ač je Motykova úvaha o „chorvatském obohacení“ *Doktríny* logická a těžko vyvratitelná, ve fondu 1 kyjevského Archivu OUN, obsahujícím vedle jiné dokumentace vážící se k italskému pobytu skupiny ounovců i Kolodzinského osobní korespondenci, se mi navzdory několika přítomným zmínkám o ustašovcích potvrzení o tomto zdroji jeho závěrů dohledat nepodařilo (lépe si podle všeho nevedl ani Motyka). Nicméně polský historik jde dál. Aby podtrhl svůj postulát, že banderovská OUN rukama UPA realizovala za války na západní Ukrajině totéž, co stejnou dobou Chorvatsko pod vládou ustašovců, věnuje autor nemalou část díla genezi ustašovského hnutí a jeho válečným zločinům. Grzegorz Motyka zde opouští polsko-ukrajinské pole svého akademického zájmu a prokazuje obdivuhodný komparativistický rozhled. Poukaz na analogii podstaty obou ultranacionalistických hnutí u něj však spočívá v rovině čistě jevové (obě se dopouštěla masového vraždění provázeného zvěrstvy), přičemž se již nepokouší postihnout ideologické odlišnosti obou fenoménů. Ustašovský kult smrti hraničící s nekrofilii a vypjatá katolická religiozita stávaly mezi Paveliće a Banderu (nemluvě o umírněném Jevhenu Konovalcovi) nepřehlédnutelnou bariéru. Ta sama o sobě ještě zřejmě nebyla žádným morálním valem, jenž by odděloval chorvatské zplozence pekel od ukrajinských nacionalistů a ty druhé uchránil pokušení vraždit. Avšak pokus vymezit genocidní záměry v řadách OUN konkrétním spisem nebo z nich učinit specifický plán profesionálních revolucionářů zplošťuje krajinu ukrajinského protipolského folklóru. Antipolonismus byl mezi Ukrajinci dominující náladou s mnoha projevy a především mnoha nositeli. Nejen fašizující nacionalisté, ale též ukrajinští sovětofilové snili o vyhlazení Poláků „do poslední nohy“ (tiskovina *Ukrajinskij Revoljucioner* roku 1927); o fyzickém zúčtování s „polskými statkáři“ mluvili otevřeně volynští komunisté se sovětskou podporou v zádech (heslo „Pryč s lachy na ukrajinské půdě!“). Pokud došlo na nepřijemnosti, které měla „polským okupantům“ připravit ukrajinská nacionalistická revoluce, promlouvala pak publicistika OUN za nálady milionů pauperizovaných polských Ukrajinců. Byly to tedy nálady značné části jednoho společenství, které vstupovaly do populistické publicistiky radikálních nacionalistů, umocněné až mytizovaným

obrazem polského kolonisty, jenž byl na sporná teritoria vyslán upevňovat státní moc. Historik odráží argumentaci ukrajinské strany, prezentující masakry jako lidovou mstu, poukazem na paměti Jevhena Sverštuka, jenž popíral, že by ukrajinsko-polské nepřátelství dosahovalo před válkou takového stupně, jenž by ospravedlňoval genocidu. Avšak činí tak selektivně, když ze Sverštukova svědectví vynechává právě ty pasáže, kde někdejší ukrajinský disident a obránce lidských práv viní Poláky z kolaborace s německou okupační správou a pro „odvetné“ akce UPA jeví pochopení, jakkoli je neschvaluje. Sverštuk se nezdržel ani kritiky polské exilové reprezentace, která prý svou arogancí situaci zapříčinila.

Na zahořklost tamních slovanských menšin sázeli oba hlavní nepřátelé Polska – Třetí říše a Stalin. Proto také v kapitole stručně shrnující dění německo-sovětské likvidace Polska v září 1939 není Motykou utvářená spojnice mezi záměrem nacistů vyhladit polská „šlechtická sídla“ a Židy (jak údajně požadoval Joachim von Ribbentrop 12. září) a bezprostředně navazujícím ounovským násilím (s. 37) dostatečným vodítkem k pochopení volyňského zločinu. Navíc autor opomíjí i první sovětské lynče polských latifundistů, spáchané ve východních oblastech během zářijové kampaně. Přitom je zřejmé, že sadistické jevy, které to doprovázely, byly naturalistickou předzvěstí volyňských hrůz, tentokrát pod zástavou třídní nenávisti, která s tou nacionální vytvářela široce sdílenou emoční směs. Tento jev zasáhl i méně národně probuzená teritoria běloruská, tradičně náchylná k vábení sovětské propagandy. Motyka poskytuje polovičitý kontext možná i v případě, kdy píše, že inspiraci pro nelidské zacházení s Poláky, tak jak se předpokládala v programových dokumentech banderovské OUN v předvečer vyhlášení ukrajinské státnosti v červnu 1941, nacházeli banderovci v tom, jak postupovali nacisté v Generálním gouvernementu. Opět platí: jeho úvaha je logická a nelze ji v žádném případě striktně odmítnout. Je podmanivá, neboť souzvuk nacismu a ukrajinského nacionalismu zní přesvědčivě, mnohým i libě. Avšak pokud volyňský zločin UPA zařadíme do okruhu etnocid spáchaných režimy svázanými s Třetí říší, jak implicitně činí Motyka, zůžeme kontext o důležité momenty, v nichž stejnou roli jako záměr OUN hrála i sociální demagogie, na niž ukrajinské rolnické masy se svými tradičními instinkty (selské bouře se přehnalý Volyně, která byla ostatně od pozdních carských dob polem vyhraněného šovinismu, v roce 1917) dobře slyšely a jež padla k neštěstí Poláků na úrodnou půdu i v běloruských oblastech někdejšího Polska. Motyka se toho dotýká jen kuse, a to, když píše, že členy OUN ovlivnily také sovětské represe (s. 41). K tomu je třeba dodat, že těm byl areál působnosti ukrajinských nacionalistů vystaven bezprostředně. Teprve po příchodu nacistů po Hitlerově útoku na Sovětský

svaz došla v tomtéž regionu řada i na Židy, které pohltila genocida *par excellence*. Autor také míní, že snadnost, s níž se zde Hitler zbavil nenáviděného etnika, inspirovala ounovce k jejich odhodlání naložit s Poláky podobně (s. 41). Tento názor přebírá (korektněji řečeno je s ním ve shodě) od Timothyho Snydera – a opět, pokud chceme zůstat interpretačně poctiví, kauzalitu mezi oběma jevy nelze vyloučit; je nicméně ošidné činit z „Volyně“ paralelu s šoa. Jakmile Motyka dovozuje, že UPA při protipolské kampani přejala klamavé manévry nacistů, které vyplývaly ze zkušenosti s holokaustem (chlácholení budoucích obětí, rozdávání bonbonů dětem – s. 50–51), vkrádá se kacířská pochybnost, zda tu „duch doby“ neovlivnil i pero zkušeného experta. Troufám si tuto obavu vyslovit i přesto, že Snyderova i Motykova asociace s šoa má oporu i v dalších autoritách, jako je Myroslav Shkandrij.

Na základě těchto analogií a Motykovy odborné úvahy dospíváme nevyhnutelně k podobnému rozhraní, jaké bylo vlastní sporům o pozadí nacistického konečného řešení: Motyka je zde „intencionalistou“ v tom smyslu, že volyňskou řež interpretuje jako důsledek dlouhodobého programu OUN. „Funkcionalista“ by oponoval, že banderovská OUN a UPA jednaly pod tlakem okolností, které nepřály jiným scénářům „řešení“ polského problému a že se jejich jednání rozvinulo až dodatečně v reakci na ostatní průvodní jevy polsko-ukrajinského konfliktu.

Na základě takto dozajista zjednodušeného zobecnění lze konstatovat, že Grzegorz Motyka svou *Volyní 1943* prozrazuje jistý názorový vývoj právě od „funkcionalismu“ k „intencionalismu“. Ve své zřejmě nejproslulejší monografii *Ukraiňská partyzantka*, jež vyšla roku 2006, zohledňuje situační momenty, které tomuto zločinu předcházely, jmenovitě vývoj na frontách druhé světové války, jaký aktualizoval víru sdílenou mnohými (ukázala se naprosto scestná), že se Hitler a Stalin vzájemně vyčerpají a o hranicích budoucího Polska rozhodne verdikt vítězných západních Spojenců. Aby se neopakovala situace po první světové válce, kdy Ukrajinci v boji s Polskem podlehli, hodlali banderovci území, jež si nárokovali, „očistit“ od Poláků v zájmu posílení svých budoucích vyjednávacích pozic. Tyto kalkulace nepřímou naznačuje i historikova zmínka v recenzované knize o přípravách polské vlády na možnou válku s Ukrajinci, jakmile by se přesunula fronta a rozpadla se německá armáda (s. 91). Dále ji ale nerozvádí.

Na rozdíl od svých předešlých studií autor nyní pomíjí konferenci vojenských referentů banderovské OUN, jež se sešla koncem roku 1942 ve Lvově a naznačila směrnice, podle nichž se vůči Neukrajincům mělo postupovat. Dominovaly jim deportační záměry, jak co se týkalo Poláků, tak – s ohledem na veřejné mínění Západu – pokud šlo o Židy. Nelibost směřovala i proti Arménům, ale překvapivě nikoli vůči

etnickým Rusům ve východních částech Ukrajiny, natož vůči české menšině aj. O genocidě proto nemůže být řeč, byť masové násilí se zde bezpochyby chystalo (polský expert se této věci dotkl v předešlé knize *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła“*, kde závěrům konference připsal manipulativní účel – byly prý jen určeny očím Západu). Předem propracované genocidní schéma by však popírala dobře zdokumentovaná skutečnost, že banderovské podzemí podniklo několik pokusů dosáhnout se zástupci polské exilové vlády dohody o společné antihitlerovské a protistalinské platformě. Šlo pochopitelně o plané naděje a od londýnských Poláků nikdo nemohl žádat, aby se zřekli předválečných hranic. Ti pro změnu projevíli pramálo realismu, když desetitisíce soukmenovců na Volyni a v Haliči vystavili banderovskému teroru, aniž by zohlednili nemožnost prosadit ve Velké trojce své představy o hranicích proti Stalinově vůli. Tím jejich neochvějnost tváří v tvář Ukrajincům nedávala smysl. Navíc právě kvůli Moskvě si nemohli dovolit dávat v této otázce najevo dobrou vůli, zvlášť přihlédneme-li k polským přípravám fakticky antisovětsky zaměřené operace Bouře, v níž ukrajinskému terénu náleželo zásadní postavení.

Zmínka o podobných pokusech a okolnostech v monografii zcela chybí, ač tato skutečnost propůjčovala událostem jejich dynamiku a je z interpretačního (nikoli morálního!) hlediska podstatná. Zásadní je i opomenutí II. konference OUN-b, která zjara 1942 proklamovala nutnost narovnání s Poláky nebo přinejmenším získání jejich neutrality pro boj Ukrajinců se Sověty. Banderovci si dost možná uvědomovali, že se pokoušejí o kvadraturu kruhu a konflikt s Poláky se na základě jejich neústupnosti stává nevyhnutelným. S touto bezesporu legitimní domněnkou máme co do činění například v Motykově starší knize *Ukraińska partyzantka*. Jeho *Wołyń 1943* nás o ni však ochuzuje a tento moment obchází již naznačenou kauzální linkou mezi pokusem šoa a počátkem protipolského vystoupení UPA. Tomuto zjednodušení je poplatná i autorova interpretace dlouhodobého polsko-ukrajinského konfliktu, jenž probíhal na pozadí hrůzné etnické čistky a této tragédie předcházela. Kniha Volodymyra Vjatrovyče, v překladu nazvaná *Druhá polsko-ukrajinská válka*, si jistě o kritiku, jež se na ni snesla, v mnohém říkala, avšak odvozovat údajný cynismus ukrajinského historika ze samotného názvu jeho kontroverzní práce je scestné: tato válka skutečně bez přestání zuřila, brala na sebe různé podoby a obě strany dynamicky využívaly okupační realitu ve svůj prospěch. Odlišný vztah obou společenství k okupantům podle příležitostí, které nabízela situace v tom kterém správním celku (přičemž Ukrajinci více kolaborovali v Generálním gouvernementu a Poláci v Říšském komisariátu zase rádi obsazovali uprázdněná policejní místa po ukrajinských dezertérech) ilustroval neslučitelnost jejich politických strategií. To vůbec nezname-

ná, že fakt války ospravedlňuje i etnické vraždění. Trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii by pak ztratil smysl. Motyka má samozřejmě pravdu, že banderovské poukazy na polskou kolaboraci s Němci postrádají jako ospravedlnění vraždění civilní populace legitimizační hodnotu a akce UPA jimi nelze ani věrohodně zdůvodnit (s. 47). Poláci ostatně měli dobré důvody uchýlovat se ve víru tohoto běsnění pod ochranu německé administrativy i nabízet nacistům své služby v trestných operacích proti ukrajinským vesnicím. Měli dokonce více než pádné důvody k tomu, aby v německé administrativě budovali svou strategickou základnu pro příští dramatické události; banderovci, ale také mnoho komunistů aj. nedělali od počátku nic jiného. Autorovo přesvědčení, že UPA osočováním Poláků ze spolupráce s nepřítelem jen odváděla pozornost od svých vražedných úmyslů, je ovšem příliš příkré (s. 77). To, že pachatelé genocid často promítají vinu do svých obětí, není důvod, aby historik ignoroval mentální klima, které nelidský zákrok provázelo. Nic nemohlo být po této stránce názornější než polské vesnické báze vyzbrojované Němci a podnikající kárné výpravy do okolí proti nevinným Ukrajincům, jen aby bylo pomstěno řádění UPA. UPA zkrátka vůči polské populaci postupovala nejednou situativně a reagovala na strategie, k nimž se místní polské společenství uchýlovalo a které svým násilím na Polácích sama podněcovala.

Kapitola *Zamlčování zločinu* začíná příznačně citací historika Raula Hilberga o tom, že nejobludnější zločiny lze páchat jen v utajení, jinak budou neproveditelné. Právě tato technika lži je vzápětí přisouzena banderovcům a opřena o výrok řadového člena UPA, který navrhoval z toho, co se stalo, „obvinít Němce, bolševické partyzány, válku“ (s. 76). Jenže *Volyň 1943* zcela pomíjí právě souběžnou válku UPA s rudými a nacisty. Závazky plynoucí z členství v protihitlerovské alianci nutily polský odboj respektovat Sověty a stát se jejich faktickým spojencem právě v regionu napěchovaném antibolševickými vášněmi. Proto rudí partyzáni nacházeli (na rozdíl od Běloruska) s AK nezřídka společnou řeč a pomáhali polským bázím přestát ukrajinské údery. Nešťastná polská populace, už tak tvrdě zkoušená za „prvních Sovětů“, byla proti své vůli zatažena do víru nenávisti i nyní.

Kniha si všímá i polských represálií a správně v polemice s vlivným názorem na ukrajinské straně zdůrazňuje, že mezi banderovské řeže a polskou odpověď nelze klást rovnítko. Polský odboj se zde nevydal cestou etnické čistky; odpovídal zkrátka na zlo zlem, ale nebyl veden zločinným úmyslem tak kolosálním jako UPA. Byla ale představa Kresů zbavených Ukrajinců polskému myšlení cizí? Ví se již, že režim pozdní sanace tuto možnost zvažoval v závěru 30. let, což doložil ukrajinský badatel Ihor Iljušyn. Právě tak ukrajinský publicista Ivan Olchovskij, na nějž se Motyka

v jiné souvislosti odvolává, uvádí násobně vyšší počty Ukrajinců, kteří zahynuli polskou kárající rukou (hovoří o šesti tisících obětech dokumentovaných jmény, kdežto v knize se na s. 94 píše o nanejvýš dvou tisících). Není to dozajista polská strana, kdo se musí očišťovat z nařčení z genocidy. Je nicméně správné, otáčeli-li je proti UPA? Nemám potřebu polemizovat s vyzněním Motykovy knihy, jež Ukrajincům připomíná, že paměť zločinů spáchaných v zápalu osvobozenického boje nelze pohodlně překrýt vytvářením falešných paralel. Slovo genocida je ale obdařeno natolik trřaskavým politickým významem, že je třeba posuzovat konkrétní historické příklady obezřetně. Polský expert svou zatím poslední knihu v zásadě zasvětil polemice s touto interpretací, jež vydává řeže za lidový a spontánní jev. Na ní vystavěl svůj postulát o její plánovitosti – a tedy *genocidnosti*. Otázku právní podstaty tragédie tím nevyřešil.

Motyka staví „Volyň“ do sousedství takových zločinů proti lidskosti jako nacistické ničení běloruských vesnic, Stalinův katyňský zločin nebo nankingský masakr. Je třeba kriticky podotknout, že tím městná zvěrstva s odlišným motivačním pozadím. Z morálního hlediska není mezi jejich pachateli samozřejmě rozdíl, avšak při méně povrchních právních definicích toho kterého zločinu můžeme leckdy spatřit nečekaná sousedství, jež mohou způsobit rozpaky i těm, kdo se již stačili uvelebit v pozici morálních arbitrů. S paralelou volyňské řeže s poválečnou deportací Ukrajinců v rámci známé akce Visla se Motyka nevyrovnává. Přitom dříve se jí podnětným způsobem věnoval, když zpochybnil, že by oba jevy snesly označení etnická čistka: akce UPA byly podle něj mnohem vražednější než v zásadě „spořádané“ vyhnání Ukrajinců z jejich sídel v jihovýchodním Polsku, a proto se také blížily mnohem více kritériím genocidy. To je legitimní argument, ale pro právní kvalifikaci jevu nemusí postačovat. Nepočínala by si OUN jinak, pokud by disponovala infrastrukturou a transportními možnostmi státního aparátu? Nebyl její nelidský postup vůči Polákům hnán snahou strategicky zabezpečit žádané území – a tedy shodný s tím, jaký uplatnilo poválečné Polsko směrem k ukrajinské menšině a Československo ve vztahu ke svým Němcům? Je mimo debatu, že banderovci usilovali o „depolonizaci“ sporného areálu, avšak kritérium onoho specifického záměru – *specific intent* – směřujícího k biologické likvidaci nepřátelského etnika, s nímž pracuje právní kvalifikace genocid (pravda, jedna z mnoha), zde nelze doložit. Také Norman Naimark, známý expert v daném oboru, nepopírá, že etnické čistky jsou často, ne vždy, provázeny zločiny proti lidskosti. Pokud ovšem Motyka ve shodě s oficiálním polským pojetím hovoří o čistce „s prvky genocidy“, má pravdu – ovšem jen co do jevové stránky věci, nikoli podstaty. Snadno bychom pak mohli podobně příkrý pojmový aparát uplatňovat i na jisté stránky vlastní nedávné historie.

Poslední oddíl knihy *Volyň 1943 v historické politice Polska a Ukrajiny* bilancuje kormutlivou cestu k historickému narovnání mezi oběma zeměmi. Ačkoli se autor vůči ukrajinskému přeshlapování a všem problémům způsobeným politickou rozpolceností země vymezuje s odůvodněnou kritičností, ve srovnání s jinými zamrzlými dialogy ve střední Evropě živost této historické debaty vyniká. Nezdá se, že by to polská veřejnost – jak se zdá z Motykova uvažování – uměla docenit, avšak zde se zdržím kritické výtky. Vadí mu obojetná dikce ukrajinských elit, z níž stále prosvítá úsilí umenšit provinění banderovců konstrukcí symetrie vin UPA a AK. Jeho shrnutí skýtá obraz dialogu hluchých a malé schopnosti dospělé reflexe na ukrajinské straně. Ve svém závěru zůstává střídmy a vznáší požadavek eticky zcela nesporný: Ukrajincům nelze upřít právo ctít své hrdiny, musejí se ale znát i k jejich zločinům (s. 211–212).

Navzdory tomu zůstane opomenuta necitelnost polské strany, jež ztratila s Ukrajinci trpělivost jak z udělání v době, kdy východní soused čelil bezpříkladné existenční hrozbě ze strany Putinova Ruska a ukrajinská historická politika na to nemohla nereagovat patřičnými gesty. Příznačné je to i pro tuto Motykovu práci. Odsoudil v ní přijetí kontroverzní historické legislativy, k němuž ukrajinská Verchovna rada přistoupila v čase návštěvy polského prezidenta Komorowského v Kyjevě v dubnu 2015 (s. 200, 208). Fakt, že ukrajinský prezident Petro Porošenko v červenci 2016 poklekl před památníkem volyňského zločinu ve Varšavě, je reflektován a oceněn až v poznámce pod čarou v samotném závěru celé knihy (s. 212). Dva týdny nato Sejm přijal vyhrocenou deklaraci.

Tam, kde Češi, neobeznámení s historií východní Evropy, tápou, jdou Poláci zpravidla najisto. Jim, a ne zahraničním zájemcům, byla spíše určena poslední práce historika, jenž dost možná ztratil chuť vystupovat v polsko-ukrajinském historickém dialogu i nadále za principiálně smírnou stranu, pokud nabyl dojmu, že Ukrajinci mu jeho letité nasazení neulehčují vyváženými gesty dobré vůle. To je ale jen osobní spekulace, jíž možná překračují hranice nutného odstupu. Do češtiny byla každopádně přeložena práce faktograficky spolehlivá a sestavená zkušenou autorkou. Vyvažující fundovaný doslov opatřený českým nakladatelem by býval mohl korigovat jistou jednostrannost, na niž se v tomto textu poukazovalo. Jednostrannost, která neplyne z Motykových odborných limitů, ale dost možná z tlaků a emocí, jimž je středoevropský historik v této nebezpečné době vystaven více než dřív.

David Svoboda